

MARIUSZ KOPER

ORCID: 0000-0002-9878-0820

Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin

Anna Czapła, *Nazwy miejscowości historycznej ziemi halickiej*,
Wydawnictwo KUL, Lublin 2018, ss. 341

Badania toponomastyczne pogranicza polsko-ukraińskiego mają już swoją wieloletnią tradycję. Monografia o nazwach miejscowości ziemi halickiej należy do szeregu studiów dotyczących ojkonomów byłych kresowych ziem dawnej Rzeczypospolitej, w istotny sposób przyczyniając się do wypełnienia luki w badaniach onomastycznych tego obszaru. Jak zauważa sama Autorka studium, jest to pierwsza próba całościowego językoznawczego opisu onimów regionu halickiego określonego według kryterium historyczno-administracyjnego (s. 17). Historyczne województwo ruskie, którego przedmiotem badań jest niniejsza publikacja, doczekało się jak dotychczas monografii onomastycznych ziemi sanockiej¹, przemyskiej², lwowskiej³ oraz w części ziemi chełmskiej⁴. Pod względem metodologicznym oraz pod kątem ogólnych założeń teoretycznych praca Anny Czapli wpisuje się więc w dobrze znany, utrwalaony tradycją polskiej i słowiańskiej toponomastyki, sprawdzony model opisu nazw miejscowości, dodatkowo wzbogacony tradycjami lubelskiej szkoły onomastycznej, w szczególności zaś wieloletnimi badaniami profesora Władysława Makarskiego.

¹ Władysław Makarski, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1986).

² Władysław Makarski, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1999).

³ Anna Czapła, *Nazwy miejscowości historycznej ziemi lwowskiej* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2011).

⁴ Barbara Czopek, *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i belskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, 1988).

Monografia składa się z części wstępnej, w której Autorka omówiła rys historyczny dawnej ziemi halickiej, zasięg badanego obszaru, stan badań, źródła oraz rysujące się perspektywy badawcze (s. 7–19). Zasadniczą część pracy stanowi historyczny i współczesny materiał nazewniczy opracowany w formie leksykonu toponomastycznego (s. 21–236). Składa się nań szczegółowy wykaz ojkonimów uporządkowany pod względem alfabetycznym. Każdy artykuł hasłowy podzielony jest na część dokumentacyjną oraz interpretacyjną. Pierwsza zawiera informację na temat lokalizacji osady, określa jej metrykę, genezę, historyczne zapisy nazw miejscowości z podaniem źródła, z którego zostały wyekscerpowane, druga zaś przedstawia komentarz semantyczno-etymologiczny oraz strukturalno-gramatyczny ojkonimów. Z uwagi na obszar pogranicza polsko-ukraińskiego obie charakterystyki zostały ujęte w aspekcie porównawczym.

Kolejnym segmentem pracy jest część syntetyczna, w której Autorka dokonała przeglądu znaczeniowo-formalnego wszystkich nazw miejscowości dawnej ziemi halickiej (s. 237–267). Respektując ogólne założenia polskiej i słowiańskiej metodologii badań toponomastycznych, wyróżniła następujące typy semantyczne nazw: fizjograficzne, kulturowe, dzierzawcze, patronimiczne i matronimiczne, rodowe, etniczne, zawodowe, lokatywne i chronologizujące, a także miana wchodzące do kilku klas nazewniczych (dwuklasowe i trzyklasowe). Ostatnią grupę stanowią ojkonimy dwuznaczne oraz niejasne.

W ramach nadrzędnej klasyfikacji znaczeniowej Autorka dokonała nie mniej ważnego przeglądu strukturalno-gramatycznego ojkonimów. W opisie formalnym siatki nazewniczej świadomie zrezygnowała z klasyfikacji Stanisława Rosponda, który wyróżnił nazwy prymarne, sekundarne oraz composita. Wskutek trudności przy ustalaniu podstaw słowotwórczych dla znacznej liczby nazw, Badaczka ograniczyła charakterystykę do analizy morfotaktycznej, polegającej na wskazaniu typów morfologicznych ojkonimów, nie zaś ich kreacji derywacyjnych. Jej decyzję należy uznać za słuszną, gdyż brak ściśle zlokalizowanych i schronologizowanych podstaw sprawia, że podział strukturalno-gramatyczny Stanisława Rosponda nie jest do końca jasny i konsekwentny, a w praktyce trudny do zastosowania. Zwrócił na to uwagę przed ponad dwudziestoma laty Władysław Makarski⁵, zaś w ostatnich latach podniosła tę kwestię Halszka Górny⁶.

W części syntetycznej Autorka przedstawiła również statystykę formalną ojkonimów, ich geograficzne i chronologiczne zróżnicowanie oraz stosunki językowo-etniczne w świetle toponimii historycznej ziemi halickiej (s. 267–308). Wyróżniła tutaj nazwy o cechach językowych ukraińskich, polskich, ukraińskich i polskich oraz klasę nazw, których geneza mogła być zarówno ruska (ukraińska) bądź polska. Tego typu miana w aspekcie ich językowej analizy nazywane są przez Władysława Makarskiego *neutralnymi*. Dwie ostatnie

⁵ Władysław Makarski, „O klasyfikacji nazw miejscowych raz jeszcze”, *Roczniki Humanistyczne KUL* 45–46 (1997–1998), 6: 39–50.

⁶ Halszka Górny, „O strukturach proprialnych i procesach nazwotwórczych – od ujęć najdawniejszych po najnowsze teorie”, *Onomastica* 58 (2014): 89–103.

grupy to nazwy z cechami homonimicznymi oraz niejasnymi, a także miana wskazujące na związek z osadnictwem niesłowiańskim (głównie niemieckim, rumuńskim oraz wołoskim). Wydaje się, że dwa z ostatnich wymienionych oddzielnie etnosów stanowią obecny w tej części pogranicza wspólny wołoski superstrat językowy.

Ostatnimi segmentami dysertacji są: zakończenie, streszczenie w języku angielskim i ukraińskim, wykaz skrótów oraz bibliografia (s. 309–341). Warto w tym miejscu dodać, że do publikacji dołączona została obszerna mapa ze wszystkimi punktami historyczno-osadniczymi dawnej ziemi halickiej oraz informacją o ich genezie. Żałować jedynie należy, że poza charakterystyką historyczną ojkonimów Autorka nie pokusiła się przy opracowaniu mapy o przedstawienie w formie kartograficznej wybranych zagadnień związanych z toponiimią tego obszaru. Ich zmapowanie mogłoby się przyczynić do uwypuklenia wniosków przedstawionych w końcowej części pracy. Innym mankamentem dołączonej do publikacji mapy jest jej relatywnie słaba czytelność. Dotyczy to zarówno dołączonej legendy, jak i przedstawionej siatki geograficznej ojkonimów.

Poza niewątpliwymi walorami monografii w trakcie lektury książki Anny Czapli można odnotować szereg innych uwag oraz nasuwających się wątpliwości, które koncentrują się wokół kwestii merytorycznych, metodologicznych, a także tych, które wiążą się bezpośrednio z samą redakcją opracowania. Oto kilka wybranych problemów.

Pierwszy dotyczy materiału dokumentacyjnego ojkonimów. Należy w tym miejscu podkreślić obszerny zasób wykorzystanych źródeł w recenzowanej monografii, jednak można zauważyć w nim pewne braki. W zakresie materiałów historycznych Autorka pominęła dokumenty z archiwów polskich i ukraińskich. Studiując monografię Anny Czapli, próżno szukać archiwaliów zdeponowanych m.in. w Archiwum Państwowym w Lublinie, Archiwum Państwowym w Chełmie, Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie czy też Archiwum Państwowym Obwodu Wołyńskiego w Łucku. Wydaje się, że kwerenda archiwalna mogłaby wzbogacić metrykę dokumentacyjną ojkonimów, przenosząc ich czasem bądź to w bardziej odległą przeszłość, bądź też w znacznym stopniu różnicując materiał filologiczny. Wprawdzie studiowanie źródeł archiwalnych wiąże się z wieloletnimi badaniami oraz żmudnym gromadzeniem materiału, to jednak wyniki związane z kwerendą mogą przyczynić się do pogłębionego obrazu nazewnictwa danego regionu. Poza materiałami zdeponowanymi w jednostkach archiwalnych na uwagę zasługują również pominięte przez Autorkę dysertacji źródła zdigitalizowane, do których można m.in. zaliczyć zasoby cyfrowe Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu⁷. Te ostatnie zawierają również obszerny materiał źródłowy dotyczący historii miejscowości dawnej ziemi halickiej.

W zakresie wykorzystanej literatury językoznawczej należy pochwalić Autorkę za solidną i obszerną podstawę źródłową. Szczególnie zwraca tutaj uwagę liczba pozycji

⁷ Zob. Wyszukiwanie informacji o zasobach cyfrowych Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, dostęp 3.02.2020, <http://bazy.oss.wroc.pl/kzc/>.

obcojęzycznych, głównie ukraińskich. Powiązanie badań polskiej i ukraińskiej onomastyki jest szczególnie istotne w odniesieniu do obszaru pogranicza językowego, kulturowego, etnicznego i politycznego. Powinno być tutaj złamane tabu granicy państwowej, które dawniej oddziaływało także na część środowiska toponomastów oraz ich dorobek naukowy. Wszystkie z wymienionych wyżej postulatów Anna Czapla zdaje się w pełni realizować. Można by jednak wskazać kilka publikacji, które nie zostały wykorzystane przez Autorkę monografii. Wydaje się, że w szczególności zabrakło tutaj kilku bardzo ważnych opracowań monograficznych. Należy do nich zaliczyć ukraińskojęzyczny słownik toponimów Ukrainy Wasyla Wiktorowycza Łuczyka⁸, ukraińskojęzyczny słownik imion Pawła Czuczki⁹, polskojęzyczny dwutomowy słownik nazwisk Polaków autorstwa Kazimierza Rymuta¹⁰ czy też, wydawany w kilku częściach przez Pracownię Onomastyki Instytutu Języka PAN w Krakowie, słownik etymologiczno-motywacyjny antroponimów staropolskich¹¹. Wprawdzie ostatnia z wymienionych publikacji znajduje się w bibliografii, to jednak jej wykorzystanie nie znajduje odzwierciedlenia na kartach książki. Wymienione opracowania służyłyby niejednokrotnie pomocą do konfrontacji badań Autorki z ustaleniami innych badaczy toponomastów bądź też w znacznym stopniu ułatwiłyby analizę ojkonimów o podstawach antroponimicznych.

Pewne wątpliwości budzą przywoływane przez Annę Czapłę dane demograficzne w odniesieniu do poszczególnych nazw miejscowości. Informacje te zawarte są w pierwszej części hasła słownikowego. Należy przy tym zauważyć, iż Autorka wykorzystuje jedynie zasoby słownika geograficznego z przełomu XIX i XX wieku¹², nie przytacza jednak podobnych informacji do okresów wcześniejszych ani późniejszych. Tak skonstruowane ujęcie nie oddaje obrazu całości, a jedynie jego wycinek, głównie dla demografii z drugiej połowy XIX wieku. Wydaje się, że ów niedostatek źródłowy spowodowany jest brakiem całościowego ujęcia historyczno-osadniczego ziemi halickiej, co już jednak nie jest winą Autorki monografii. Zdaje sobie ona zresztą z tego sprawę, pisząc, że w przypadku badanej

⁸ Wasyl Wiktorowycz Łucyk, *Etymolohičnyj słownik toponimiv Ukrainy* (Kyjiv: Wydawnycyj centr „Akadem’a”, 2014).

⁹ Pawło Čučka, *Słow'ans'ki osobowi imena ukrajinciv. Istoryko-etymolohičnyj słownik* (Użhorod: Użhorodc'kyj nac'onal'nyj uniwersytet, 2011).

¹⁰ Kazimierz Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II (Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1999–2001).

¹¹ Aleksandra Cieślíkowa, Maria Malec, Kazimierz Rymut, red., *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 1: *Odapelatywne nazwy osobowe*, oprac. Aleksandra Cieślíkowa przy współudziale Janiny Szymowej i Kazimierza Rymuta, cz. 2: *Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, oprac. Maria Malec, cz. 3: *Odmiejscowe nazwy osobowe*, oprac. Zofia Kaleta przy współudziale Elżbiety Supranowicz i Janiny Szymowej, cz. 4: *Nazwy osobowe pochodzące od etników*, oprac. Elżbieta Supranowicz, cz. 5: *Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*, oprac. Zygmunt Klimek, cz. 6: *Nazwy heraldyczne*, oprac. Maria Bobowska-Kowalska, cz. 7: Aleksandra Cieślíkowa, red., *Suplement. Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antroponimii* (Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1995–2002).

¹² Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, red., *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I–XV (Warszawa: 1880–1902).

ziemi dane onomastyczne wyprzedzają ustalenia historyczno-osadnicze prowadzone przez historyków (s. 19).

Praca Anny Czapli napisana jest poprawną polszczyzną. Autorce zdarzają się jednak pewne uchybienia gramatyczne, stylistyczno-językowe i redakcyjne. W pewne zdziwienie może np. wprawić czytelnika forma *Rzeczpospolitej* (!), której taki zapis na kartach książki pojawia się wielokrotnie (m.in. na s. 8, 9, 14, 18, 21, 309). Ponadto w publikacji można odnotować szereg literówek, zaś w niektórych partiach skłonność Badaczki do powtarzania pewnych leksemów. Tak jest np. na s. 8–9, gdzie rzeczownik *powiat* jest powtórzony sześciokrotnie w sześciu kolejnych liniijkach tekstu. Pewnym niedopatrzaniem (być może wynikającym z pośpiechu) jest przypisanie Władysławowi Lubasiowi autorstwa monografii o nazwach południowo-wschodniej Białostoczczyzny (s. 334). Rzeczywistym autorem książki wydanej w 1974 roku jest bowiem Michał Kondratiuk. Ewidentnym błędem fleksyjnym jest biernikowa forma imienia i nazwiska *Dmytrę Buczka* zamiast prawidłowej *Dmytra Buczkę* (s. 11). Ponadto w pracy występują niezbyt fortunne połączenia międzywyrazowe, np. *pod panowaniem rozłożonym między Polskę i Litwę* (s. 8), *herb ziemi halickiej wyobrażał czarną kawkę* (s. 9), *nazwy o dokumentacji zbyt niebogatej, dziurawej; kryterium to może niedomagać* (s. 22). W zakresie błędów redakcyjnych, które spoczywają nie tyle na Autorce, ile na redaktorze tekstu, można wymienić m.in. niekonsekwencje w zakresie zapisu rzeczownika *rok*, który raz występuje w formie pełnej, innym razem zaś skróconej (s. 7–10) oraz inne dość liczne usterki występujące zarówno w tekście głównym, jak i bibliografii.

Przedstawione wyżej wybrane uwagi (autor recenzji nie skupił się m.in. na dyskusyjnych czasem propozycjach etymologicznych oikonimów oraz ich charakterystyce morfologicznej, która nie zawsze jest konsekwentnie realizowana) w niczym nie umniejszają walorów poznawczych recenzowanej publikacji. Monografia ta jest z całą pewnością potrzebnym uzupełnieniem toponomastycznej wiedzy o pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. Jest to opracowanie zbudowane na rzetelnej wiedzy Autorki, poparte jej pogłębionymi i wielostronnymi badaniami, wnikliwością, dociekliwością oraz wykorzystaną na potrzeby tej pracy sprawdzoną i solidną metodologią formacji oikonimicznych. Pamiętać przy tym należy, że toponimia obszarów językowo i kulturowo mieszanych nastęrcza z natury rzeczy wielu trudności analitycznych oraz interpretacyjnych. Poza pewnymi wątpliwościami zaproponowane przez Annę Czapłę próby rozwiązania tych problemów trzeba uznać z reguły za udane. W efekcie polska onomastyka wzbogaciła się o kolejne studium monograficzne, wpisujące się w bogatą tradycję badań nad nazwami miejscowości polsko-ukraińskiego pogranicza. Poza walorami *stricte* językowymi z pewnością monografia ta zainteresuje nie tylko szersze grono językoznawców, ale również badaczy historii oraz historii osadnictwa tego regionu.